

УДК 14:(355.1+355.2)

Армія і політика: історична ретроспектива взаємодії

Михайло Требін,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології
Національного університету
„Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого”

Проаналізовані моделі взаємодії армії і політики крізь призму історичної ретроспективи, запропонована модель взаємодії, що базується на різних модусах буття.

Ключові слова: армія, політика, модель взаємодії, модус буття.

The different models of co-operation of army and policy are analyzed through the prism of historical retrospective view, the model of co-operation, being based on different modus of life, is offered.

Keywords: army, policy, model of co-operation, modus of life.

Проанализированы модели взаимодействия армии и политики через призму исторической ретроспективы, предложена модель взаимодействия, базирующаяся на различных модусах бытия.

Ключевые слова: армия, политика, модель взаимодействия, модус бытия.

У минулому та сучасному суспільно-політичному житті армії відводиться значна роль. Причому в усі часи армія нерідко виявляє себе не тільки як знаряддя в руках певних соціально-політичних сил, але й як самостійна політична сила. Події на Близькому Сході та Північній Африці свідчать про те що армія і в ХХІ столітті залишається дуже важливим інститутом держави, і може як підтримувати демократичні шляхи розвитку суспільства, сприяючи підтримці революційним народним масам, так і притаманними їй методами втручатися в життя суспільства заради підтримці владної еліти.

Проблемами осмислення взаємодії армії та політики займається велика кількість вчених у всьому світі: слід зазначити відомих українських дослідників В. Абрамова, В. Ананьїна, Е. Афоніна, О. Бодрука, О. Данильяна, П. Квіткіна, В. Мандрагелю, Є. Мануйлова, О. Панфілова, Г. Перепелицю, В. Смолянюка, М. Цюрупу та ін. Дана проблематика відображена у наукових працях як російських вчених (Ю. Дерюгін, І. Клімов, Ю. Мамонтов, Г. Отюцький, В. Серебрянніков, В. Сліпченко, М. Шахов, О. Шахов та ін.), так і західних дослідників (Дж. Адамс, Р. Акерман, Д. Арквілл, Р. Арон, Р. Банкер, Д. Барнетт, К. Блаунт, Р. Боудіш, Л. Грінтер, М. Едмондс, С. Костіген, Ч. Москос, Д. Олбертс, Д. Ронфілдта Е. Тоффлер та ін.). Але пошук оптимальної моделі взаємодії армії і держави в умовах сучасного суспільства, що глобалізується, потребує осмислення історичного досвіду цієї взаємодії і запропонування шляхів, які б сприяли мінімізації втручання військових у життя соціуму.

Метою даної статті є аналіз різних моделей взаємодії армії і політики крізь призму історичної ретроспективи та запропонувати модель взаємодії армії та політики в сучасному суспільстві, в якості чинника її детермінації пропонується прийняти модус буття, що продукує відповідний тип політичного устрою суспільства.

Питання взаємозв'язку армії та політичної влади торкається однієї з корінних проблем політики держави, від вирішення якої залежать характер розвитку та стійкість суспільно-політичного устрою, владних відносин і суспільства в цілому. У цієї проблеми дуже глибокі історичні коріння, про що свідчить її обговорення ще в часи античності. *Геракліт* і *Демокрит* відзначали тенденцію зростання впливу армії на владу всередині полісної демократії. Судження з приводу взаємодії армії та політичної влади відображені в „Державі” Платона, „Політиці” Аристотеля, у творі Корнелія Непота „Про видатних людей”, у Плутарха в „Життєписях”, у Гая Светонія Транквілла в „Житті дванадцяти цезарів”. У цих творах міститься найбагатший історичний матеріал про активне втручання видатних воєначальників у політичне життя античного суспільства. Полеміка навколо різних аспектів впливу армії на суспільне життя велася мислителями епохи Відродження, а у філософії Нового часу вона знайшла відображення в творах Томаса Гоббса, Гуго Гроція, Самуеля Пуфендорфа, Георга Гегеля та ін.

Суспільно-історична практика дає підставу розглядати армію, з одного боку, як об'єкт політики, тобто об'єкт управління та реалізації політичних інтересів і цілей держави. З другого боку, армія – один із суб'єктів політики, який активно впливає на маси, великі соціальні спільноти, політичні партії, державну владу, політичну систему суспільства в цілому. Такий підхід дозволяє розглядати армію як відносно самостійну політичну силу.

Історії відомо чимало фактів, коли збройні сили висувалися на авансцену політичного життя. Це відбувалося в умовах рівноваги протидіючих сил, що сформувалася у суспільстві, слабкості державної

влади, коливань політичних партій, угруповань та їх лідерів у прийнятті і проведенні в життя рішень соціально-економічного і політичного характеру. В одних країнах відносна самостійність армії виявилася в її значному впливі (насамперед військових керівників) на формування і реалізацію внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу держави, в інших – як вплив або спроби переворотів з метою встановлення військово-диктаторського режиму. В деяких країнах військова еліта поєднувалася з тими соціальними і політичними силами, інтереси і мета яких збігалися з її прагненнями. Іноді усі ці прояви відносної самостійності збройних сил перепліталися, поступаючись місцем то одній, то іншій тенденції. В усіх випадках політична активність армії була наслідком загострення протиріч у суспільстві, обумовлювалася спробами, прагненням розв'язати їх засобами збройного насильства.

Історії відомо також і те, що багато полководців, у чиїх руках знаходилася армія, які водночас мали державну владу, нерідко вдавалися до „гри” у громадянськість, підстроювання під народність, прагнули стати в очах народу респектабельними і волелюбними, дотримуючись видимості військового демократизму, намагалися не вважатися у народі тиранами. Так, Олександр Македонський і Юлій Цезар завжди підкреслювали свою повагу до цивільних законів, муніципальних справ, мистецтва, науки. Олександр Македонський, незважаючи на свою безроздільну владу і славу, щедро віддавав належне Аристотелю. Як відзначає Плутарх, Олександр „захоплювався Аристотелем і, за його власними словами, любив учителя не менше, ніж батька, говорив, що Пилипові зобов'язаний тим, що живе, а Аристотелю тим, що живе гідно” [3, с. 368]. Наполеон Бонапарт намагався облагородити завойовницькі цілі керованої ним Єгипетської експедиції (1798-1801 рр.) участю в ній відомих французьких вчених: археологів, хіміків, математиків. Напередодні державного перевороту 18-19 березня VII року (9-10 листопада 1799 року) він носив скромний одяг члена Французької академії наук і незмінно підписувався під документами „громадянин Бонапарт, академік”. Військовим демократизмом нехтували лише деякі завойовники історичного минулого – монгольські хани, шведський король Карл XII, які віддавали перевагу не перу, не законам, а зброї, мечам і кийкам, вважаючи, що вони і „пишуть” і „говорять” куди краще, ніж пера й закони.

Відносна самостійність армії виявилася ще в стародавньому світі. У системі Римської держави (I ст. до н.е.) спостерігалася становлення армії як нової і самостійної політичної, а не тільки військової сили. Постійна професійна римська армія, що змінила народне ополчення, з самого початку виявилася не байдужою до політичних проблем. Перша ж участь цієї армії у військовому поході (88 рік до н.е.) здійснювалася під суто політичними гаслами боротьби проти тиранії. Наступні десятиліття історії Римської республіки насичені численними фактами активного втручання армії у політичне життя. Це виявилось у відкритому тиску

армії, її насильницьких діях стосовно органів республіканської влади. Так, проведення через народні збори республіки законопроектів Юлія Цезаря про наділення землею ветеранів армії супроводжувалося збройним насильством з боку самих ветеранів. Деякі неугодні римські консули (Октавій, Цинна) загинули від рук солдатів. Юлій Цезар, який прийшов до керівництва армією після того, як ним був накопичений певний досвід політичної діяльності, вважав більш надійною опорою не римську „демократію”, а армію. Його керівництво армією мало не тільки військовий, але й політичний характер, що було зумовлено особливостями тогочасного соціально-політичного життя. В умовах демократизації міського плебсу, політичної індиферентності сільського населення, за відсутності політичних партій лише армія як найбільш консолідована організація могла стати політичною опорою Цезаря. Тому виховання у солдатів армії нових основ дисципліни, їх поведінки в цілому, введення нових понять професійної честі, обов'язку тощо мали певну спрямованість. Авжеж, Цезар в умовах, коли обставини політичної боротьби склалися не на його користь, використовував армію, як силу суто військову, професійну. Разом з тим в його діяльності, на думку ряду історіографів, все ж домінував погляд на армію, як на політичну організацію [9, с. 308-309].

Значну роль у політичному житті відігравала армія і в епоху Середньовіччя. Військові деспотії виступали формою правління в багатьох державах цієї епохи. Поза всякими конституційними нормами функціонували військові тиранії в Японії, Швеції, Франції, Німеччині та інших країнах. Армія як один із головних атрибутів держав Середньовіччя, їх основне знаряддя насильства призначалася для ведення грабівницьких воєн і придушення виступів знедоленого селянства. Історія цієї епохи наповнена яскравими прикладами такого перебігу подій. Одна з найстаріших у світі японська воєнна доктрина споконвічно проповідувала завоювання всіх країн і островів, що оточують Японію. З незапам'ятних часів тут існувало прислів'я: „Вишневий колір – перший між кольорами, воїн – перший між людьми”. А „великий сьогун” XVII століття Ієясу заповідав: „Нехай японський шляхтич пам'ятає про свій меч, як про свою душу, і не розлучається з ним до кінця життя” [4, с. 43]. Яскравим прикладом військового диктаторства була Пруссія. Вся історія пруської військово-феодальної монархії була насичена духом мілітаризму та вотчинного деспотизму. Найяскравішим виявом цих рис стали роки королівства Фрідріха II (1740-1786), коли чисельність пруської армії порівняно з населенням країни була найбільшою в Європі, а на її утримання витрачалося близько двох третин державного бюджету. При Фрідріхові II Пруссія фактично була перетворена на військовий табір, де більшість населення працювало на армію. Дуже красномовну оцінку юнкерської Пруссії дав наприкінці XVIII століття О. Мірабо: „Пруссія не країна з армією, а армія з країною” [4, с. 45]. Мілітаристська спадщина сільськогосподарської цивілізації була збільшена в перші століття

промислової цивілізації. Прояв відносної самостійності армії в Новий час у різних країнах за формою та ступенем зрілості не був однаковим. Прикладом самодостатнього положення армії в суспільстві є Франція в часи Другої імперії, яке К. Маркс характеризував так: „При Другій імперії повинні панувати інтереси самої армії. Армії не доводиться більше підтримувати панування однієї частини народу над іншою частиною народу. Армії доводиться підтримувати своє власне панування, в особі своєї власної династії, над французьким народом взагалі” [1, с. 413].

Взаємозв'язок армії та політики найвиразніше виявився в минулому столітті, що знайшло відповідне відображення в концепціях Б. Абрахамсона, Дж. Джексона, Ж. ван Доорна, Х. Лассуела, С. Хантінгтона, М. Едмондса, М. Яновіца та ін. У 1970 році А. Луксем систематизував погляди, що склалися на взаємозв'язок армії та політики і запропонував їх порівняльну типологію [24], яку можна подати у вигляді таблиці (табл. 1).

Кожна з наведених моделей взаємозв'язку армії та політики має досить суттєві особливості, що вимагає їх окремого розгляду [7].

Перша модель – „Об'єктивний контроль”. Модель концептуально сформульована С. Хантінгтоном, хоч має у нього назву „суб'єктивний контроль”. У найбільш стислому вигляді вона представлена в його статті „Цивільний контроль над військовими: теоретичне обґрунтування” [18]. Військова міць і цивільна влада в цій моделі збалансовані, обидві знаходяться на досить високому рівні, існує система контролю з боку цивільної влади над військовою сферою. Модель на практиці існує тільки в країнах із ліберальною демократією (США, Канада, країни Західної Європи). У цих країнах існують певні обмеження для військових професіоналів у політичній сфері, що, однак, не завжди може повністю виключити прагнення деяких військових втручатися в політичне життя країни (наприклад, такі спроби з боку військових були в часи Четвертої і П'ятої Республіки у Франції). Разом з тим армія в такій ситуації рідко здатна на здійснення тривалого впливу на політичну сферу суспільства, найбільш імовірний варіант – путч [12], пов'язаний з передачею влади від однієї групи цивільних осіб до іншої.

Друга модель – „Поліцейський контроль”. Концептуальне обґрунтування модель одержала в книзі М. Яновіца „Професійний солдат” [20, part VIII]. Вона притаманна для держав, в яких існує сильна цивільна влада і середня військова міць. Така модель обумовлена зовнішньополітичним курсом держави, зорієнтованим на нейтралітет. При цьому збройні сили є нечисленними, вони зорієнтовані на охорону зовнішніх кордонів, підтримку внутрішнього порядку в країні чи виконання задач підтримки миру під егідою ООН. Хоч дана модель здійснена на практиці в Ірландії, Швеції, Японії [11; 12], вона не завжди легко досяжна. На її реалізацію впливають, по-перше, прагнення військового відомства перебільшити ймовірність військової зовнішньої загрози, незахищеність країни перед можливими агресорами, що зумовлює необхідність істотного

збільшення військових асигнувань, чисельності збройних сил [12, р. 68]; по-друге, нестача військової моці змушує військових активніше втручатися в сферу політичного життя. Разом з тим М. Яновіц [12, р. 30-38] вважає, що сучасна революція у військовій справі, поява якісно нових видів зброї неминуче приведе до створення невеликих, мобільних, високоефективних збройних сил індустріально розвинутими країнами.

Таблиця 1

Моделі взаємозв'язку армії та політики

Цивільна влада	Військова міць	Зв'язок		
		інтегральний	домінуючий	синкретичний
Сильна	велика	1. Об'єктивний контроль	3. Апаратний контроль	5. Суб'єктивний контроль
	середня	2. Поліцейський контроль	4 А. Озброєна нація	
	слабка		4 Б. Революційна озброєна нація	
Слабка	велика	6. Гарнізонний стан	8. Преторіанська держава	
	середня	7А. Патерналістська модель		
		7Б. Постколоніальна патерналістська модель		
слабка	9. Політичний вакуум			

Третя модель – „Апаратний контроль”. Модель виникла в країнах унаслідок зміни політичного режиму (як в СРСР, гітлерівській Німеччині, Італії епохи правління Муссоліні) або в результаті приходу до влади командування партизанської армії, що організаційно будувалася на принципі нерозривності армії та партії, при керівній ролі політичної партії (Китай, Югославія), або коли державний апарат був створений під контролем країни, де вже на практиці реалізовувалася дана модель, як це відбулося в країнах Східної Європи після Другої світової війни [12; 15; 17; 19]. Для цієї моделі є характерним контроль апарату пануючої партії над збройними силами, які реально не мають ніякого впливу на політичне життя країни, незважаючи на свою міць. Для того, щоб у військових не виникало ніякого бажання втручатися в політичну сферу буття, панування партії законодавчо закріплено, а армія періодично перевіряється на лояльність, створюється розвинутий апарат політичного розшуку, покарання, політичних чищень, терору. Однак завдяки існуванню як ідеологічних, так і військових імперативів модель досить ефективна.

Четверта модель існує у двох різновидах.

А. „Озброєна нація”. При цій моделі цивільна влада сильна, вона домінує над військовою організацією [13, р. 67-70]. Цінності громадянського

суспільства превалюють і в армії. Нація консолідована перед зовнішньою загрозою, обов'язок із захисту Батьківщини є священним для громадян країни. Військовий досвід є невід'ємним компонентом цивільного життя індивідуума, що найбільш зримо виявляється в Ізраїлі [26].

Б. „Революційна озброєна нація”. Концептуально її ще в 30-х роках ХХ століття сформулював Мао Цзедун у своїх працях „Питання стратегії партизанської війни проти японських загарбників” (травень 1938 року), „Про затяжну війну” (травень 1938 року), „Місце Комуністичної партії Китаю в національній війні” (жовтень 1938 року), „Війна і питання стратегії” (6 листопада 1938 року) та ін. Реально модель революційної озброєної нації формується в процесі революційних, національно-визвольних воєн (Алжир, В'єтнам, Китай, Куба), де стратегічні та політичні функції революційної армії детерміновані політичними імперативами боротьби [14]. Масова мобілізація в революційні збройні сили здійснюється за допомогою партійних політичних структур, як, наприклад, в Алжирі. Армія – нечисленна, в основному зорієнтована на ведення партизанської війни, досить часто терпить поразки, але завдяки консолідуючій націю ідеї продовжує, незважаючи ні на що, вести боротьбу і врешті-решт досягає перемоги.

П'ята модель – „Суб'єктивний контроль”. Модель мала місце при ідентичності військової та цивільної влади, синкретизмі цінностей армії та суспільства. Група осіб, які склали основу державного апарату країни, водночас виконували функцію командування збройними силами. Найбільш зримо модель виявила себе в XVIII столітті в Європі, у XIX столітті в Латинській Америці.

Шоста модель – „Гарнізонний стан”. Концептуально сформульована Х. Лассуелом [21]. Вона базується на домінуючій ролі військових імперативів у житті соціуму, що мимоволі підштовхує армію до відігривання більш важливої ролі в прийнятті політичних рішень як усередині країни, так і за її межами. Ця модель мала місце в більшості західноєвропейських і північноамериканських країн у періоди Першої і Другої світових воєн.

Сьома модель має два різновиди:

А „Патерналістська модель”. Модель характерна тим, що армія, хоч вона не дуже велика і не має значної військової моці, все ж усвідомлює себе єдиним інституціональним утворенням, готовим відстоювати національні інтереси. Армія – основний захисник держави і народу від зовнішніх і внутрішніх ворогів, від корумпованої і продажно-політичної верхівки держави, нездатної захистити національні інтереси. Як результат – активне втручання армії в політичне життя країни специфічними методами – за допомогою путчу і приходу до влади військових або тих груп цивільних політиків, які, з погляду військових, будуть відстоювати інтереси держави [16; 22; 27]. Патерналістська модель може реалізовуватися на практиці такими способами, як: а) безпосереднє управління військових країною протягом тривалого часу; б) постійна зміна управління країною військовою

і цивільною елітами (армія, зробивши висновок, що вона виконала своє завдання, передає владу цивільному уряду, а потім знову змушена взяти політичну владу в свої руки через неефективність розв'язання задач, які постають перед країною, тощо); **в)** спорадичне вторгнення армії в політичне життя країни для зміни цивільних політичних еліт; **г)** підтримка правлячого режиму, що, з погляду армійського командування, відстоює національні інтереси і потребує силової підтримки в боротьбі з неконструктивними силами всередині країни. Дана модель мала місце, насамперед, у ряді країн Латинської Америки, Азії та Північної Африки.

Б. „Постколоніальна патерналістська модель”. При цій моделі військові і цивільні структури, процедурні питання є спадщиною колоніального минулого [25]. Ефективне функціонування держави прямо залежить від підтримки з боку армії. Звичайно, успадковані від колонізаторів цивільні структури влади малоефективні, слабкі, досить часто виникають кланові, міжетнічні конфлікти в пануючих політичних елітах, що змушує армію втручатися в політичне життя країни.

Восьма модель – „Преторіанська держава”. Теоретичне обґрунтування одержала в роботі Д. Рапопорта „Порівняльна теорія військових і політичних типів” [13, р. 204-246]. Сутність її полягає в тому, що військові усвідомлюють себе окремою соціальною групою, яка має свої власні політичні інтереси, що не ідентифікуються з інтересами всього народу, держави. Для реалізації своїх власних політичних цілей вони використовують можливості збройного насильства, якими володіють армія і флот. Армія починає виконувати в державі функції, що не входять у сферу її компетенції, у результаті страждає боєздатність, бойова міць збройних сил.

Дев'ята модель – „Політичний вакуум”. У цій моделі і цивільна, і військова влада слабкі. Армія навіть не здатна забезпечити дисципліну у власних рядах, не говорячи вже про підтримку мінімального рівня порядку і законності в суспільстві. На практиці така модель мала місце в Конго між здобуттям незалежності і приходом до влади Мобуту, у Нігерії в період між липнем 1966 року і початком громадянської війни, деяких інших державах Тропічної Африки. А.Лукхем вважає, що виходом з політичного вакууму може бути відновлення порядку і дисципліни в армії, що благотворно позначиться на процесі державного будівництва. Як приклад він розглядає події в Нігерії і Конго [23].

На наш погляд, можна запропонувати іншу модель взаємодії армії та політики в сучасному суспільстві. Як чинник її детермінації можна прийняти модус буття, що продукує відповідний тип політичного устрою суспільства. Під *модусом буття* можна розуміти деяку соціокультурну матрицю, складовими елементами якої є: *ментальність, традиції, система правил осмислення навколишньої дійсності і діяльності щодо її перетворення, домінуючі духовні цінності, релігія* тощо. Модус буття кожної конкретної цивілізації, нації, народності, держави має свої

специфічні особливості, але водночас і щось спільне з іншими, що дозволяє визначити модус буття європейської цивілізації, ісламського світу тощо. ХХ століття досить явно продемонструвало кілька типів модусів буття (тоталітарного, авторитарного, демократичного суспільства).

Тоталітарному модусу буття притаманні абсолютний контроль держави над усіма сферами громадського життя, незмінність законів функціонування, примат суспільства над індивідом, зневаження прав і свобод громадян, протиставлення себе всьому іншому світу. В таких умовах можуть реалізовуватися на практиці дві моделі взаємодії армії і влади. Перша – „куністична” (яка найбільш явно виявила себе, насамперед, у СРСР, КНР та інших країнах „соціалістичного табору”). Політичне панування здійснюється монополюю керівництвом правлячої партії (цивільною партійною номенклатурою). Армія стає найважливішим і повністю підлеглим, підконтрольним об’єктом партійної влади. Як результат такого свавілля партії – проведення репресій проти воєначальників усіх рівнів у будь-який бажаний для партії час, щоб армія знала „своє місце в строю”. Прикладом може бути промова К. Ворошилова на засіданні Військової ради при наркомі оборони 29 листопада 1938 року, коли він, як про велике досягнення, зазначив: „У ході очищення в Червоній Армії в 1937-1938 роках ми вичистили понад 40 тисяч військових... За десять місяців 1938 року висунули 100 тисяч нових командирів. З 108 членів Військової ради старого складу залишилося лише 10 осіб” [2, с. 104-105]. З травня 1937 року по вересень 1938 року піддалися репресіям близько половини командирів полків, майже всі командири дивізій і бригад, усі командири корпусів і командувачі військових округів, більшість політпрацівників корпусів, дивізій і бригад, близько третини комісарів полків [5, с. 283].

Друга модель взаємодії армії та влади – „фашистська” (найбільш явно виявила себе, насамперед, у Німеччині часів Гітлера, Італії в період правління Муссоліні та ін.). Політична влада знаходиться в руках правлячої партійної еліти, що являє собою або органічний компонент політичної влади, або найбільш могутню і впливову силу тиску на неї. Армія є водночас центральним об’єктом політичної влади та її частковим суб’єктом. Як відзначав К. Юнг: „Державі такого роду не страшні ніякі соціальні чи економічні кризи. Поки сила цієї держави не підірвана – тобто, поки в ній є дисциплінована, сита і готова виконувати поліцейські функції армія, – вона може існувати невиразно довго і може збільшувати свою владу до немислимих меж” [10, с. 86-87].

В обох моделях армія виконувала функцію найважливішої опори влади і була гарантом встановленого нею порядку. Оскільки її метою було забезпечення повного і всеохоплюючого контролю влади над усіма сферами державного, суспільного і навіть приватного життя, політична роль збройних сил не могла не бути винятково реакційною – жандармською і репресивно-мілітаристською.

Авторитарний модус буття базується на прагненні максимально підкорити своєму впливу партнерів по взаємодії і спілкуванню. Для нього характерна агресивність, завищені самооцінка і рівень домагань, схильність до дотримання стереотипів, слабка рефлексія тощо. Парадигмальним для даного модусу буття є перехід (іноді лише декларований) від єдиноначальності до розподілу влади, розподілу секторів відповідальності серед органів управління, що знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя: в економіці як самостійні складові економічного життя досить активно співіснують різні види власності, в які держава намагається особливо не втручатися; у політичній сфері здійснюється спроба розподілу галузей влади на законодавчу, виконавчу і судову, існує багатопартійність (а часом – просто дрібнопартійність) тощо. Ворог для даного суспільства перебуває скоріше всередині нього, а тому і вектор насилля спрямований усередину соціуму. Проте не виключені спроби зсуву вектора насилля і поза нього. Саме для авторитарного суспільства з властивим йому модусом буття характерно активне втручання армії в сферу політики, перетворення армії з об'єкта в активного суб'єкта політичного життя. Зазвичай це знаходить свій прояв у „стратократичній” (від грецького *στράτευμα* – „війська, армія”) моделі взаємодії армії та політичної влади. У ній армія займає місце панівної політичної партії і здійснює одноособове (монопольне) політичне керівництво. При такому режимі звичайні органи влади скасовуються або підмінюються військовими.

Стратократія в будь-якому вигляді, за висновками більшості політологів, як форма державного правління і режиму влади неефективна [28] насамперед тому, що управління державою в кінцевому підсумку – не справа армії. Для цього потрібні спеціальні знання і навички. Причому чим суспільство більш розвинуте, тим менш прийнятний у ньому командний стиль управління. Жорстка дисципліна, зміцнення відповідальності, інші заходи „наведення порядку”, які здатна здійснити армія, можуть дати лише короткочасний ефект, оскільки не усувають докорінних причин суспільної кризи. Військовий режим, встановлений унаслідок перевороту, на думку С. Файнера, не зможе забезпечити собі досить широку і міцну підтримку в суспільстві, необхідну для проведення реформ [8, с. 201]. Військовими методами неможливо домогтися громадянської злагоди. Не стимулюють вони і трудову активність громадян. Абсолютизація влади військовими врешті-решт обертається проти самої ж армії. „Як тільки військові в будь-якій державі втратили свою політичну невинність, – пише У. Гаттеридж, – падає військова дисципліна, розсіюється професійна традиція визнання авторитету влади” [8, с. 201].

Авжеж, політична роль армії не завжди є реакційною [6]. Вона може бути і патріотичною, миротворчою (утримувати від соціальних зіткнень, громадянської війни), консолідувати суспільні сили і зміцнювати цілісність держави. Якщо трансформація авторитарного чи тоталітарного суспільства здійснюється у бік побудови основ демократії, то політична роль армії має

явну позитивну спрямованість. Практично завжди успішна економічна і політична модернізація суспільства забезпечувалася підтримкою армії (Іспанія, Тайвань, Сінгапур, Південна Корея). Вона допомагала владі, націленої на реформи, розгорнути боротьбу з корупцією і махінаціями чиновництва, мобілізувати всі ресурси країни, проводити успішні перетворення в економіці і силою придушувала виступи тих прошарків суспільства, які намагалися їм перешкоджати. Так діяв режим Пак Чжон Хі, що затвердився в лютому 1961 року в Південній Кореї. В результаті були закладені основи нинішнього процвітання країни.

Демократичному модусу буття притаманні верховенство закону, рівність перед законом всіх громадян незалежно від соціального статусу, повага до прав і свобод людини, інституціоналізація свободи, активна участь громадян у розв'язанні суспільних проблем. Знаходячись в політичному просторі демократії армія повинна відповідати її ідеалам, нормам і цінностям. У самій армії, як специфічному інституті держави, що виконує функцію захисту від зовнішньої агресії, є особливості її функціонування. Мова йде про єдиноначальність, без якої армія не може існувати. Однак єдиноначальність у політичному просторі демократії має виходити з необхідності визнання самоцінності людини, будуватися на основі принципів гуманізму і демократії. Втїлившись в конкретні види діяльності суб'єктів і певні сфери життєдіяльності військовослужбовців, військово-демократичний потенціал стає реальним фактором зміцнення оборонної могутності держави і підвищення бойового потенціалу її Збройних сил. У демократичній правовій державі цивільний контроль над збройними силами виступає своєрідним регулятором військово-цивільних відносин, коли основні принципи демократичного суспільства посідають провідне місце стосовно принципів військової справи. Здорові військово-цивільні відносини детерміновані як привнесенням жорстких обмежень на політичну діяльність військових професіоналів, так і чітким розмежуванням юрисдикції між інститутами, яким суспільство надає право на застосування сили.

Таким чином, ми можемо констатувати, що армія є не тільки військовим, але й політичним інститутом суспільства, важливим інструментом політики держави, гарантом безпеки, цілісності і стабільності політичної системи і суспільства в цілому. За своїм характером її політична роль може бути і негативною, оскільки досягти повної деполітизації збройних сил неможливо. Відомий військовий теоретик О. Свечин відзначав: „... у Древній Греції слово „ιδιότης” позначало обивателя, недосвідченого і такого, який не цікавиться державними справами, а також особу вищого класу, позбавлену політичних прав. Через високий рівень політичної свідомості і напруги політичної боротьби в Афінах слово „ιδιότης” замість визначення аполітичності почало позначати на людей недоумкуватих, оскільки греки вважали, що треба мати корінний недолік мозкового апарату, щоб не цікавитися політикою” [8, с. 202]. Відносини армії та політичної

влади складні і суперечливі, вони завжди обумовлені безліччю чинників. Залежно від конкретних обставин можуть мати місце різні „моделі” взаємозв'язку армії і влади. В умовах суспільно-політичної нестабільності, розвитку кризових процесів армія здатна виходити на політичну арену як самостійна політична сила, здійснюючи в тому числі підготовку і проведення військових переворотів і встановлюючи пряме військове правління. Військові перевороти – неприпустимий в сучасних умовах спосіб розв'язання суспільно-політичних криз. Держава і суспільство повинні зробити все, щоб утримувати армію від безпосереднього втручання в політику. Найбільш успішно ця проблема розв'язується в умовах демократичного суспільства, в якому створюється ефективна модель взаємодії суспільства з армією, що базується на демократичному модусі буття.

Література:

1. **Маркс К.** Правление преторианцев [Текст] / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2-е. – Т. 12. – С. 412–415.
2. Открывая новые страницы... Международные вопросы : события и люди [Текст] / Сост. Н. В. Попов. – М. : Политиздат, 1989. – 431 с.
3. **Плутарх.** Избранные жизнеописания. В двух томах [Текст] / Плутарх; пер. с древнегр. ; сост. и прим. М. Томашевской. – М. : Правда, 1990.
4. **Скопин В. И.** Милитаризм. Ист. очерки [Текст] / В. И. Скопин; под науч. ред. Н. В. Пуховского. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Воениздат, 1957. – 672 с.
5. Страницы истории советского общества : Факты, проблемы, люди [Текст] / Под общ. ред. А.Т. Кинкулькина; Сост. : Г. В. Клокова и др. – М. : Высш. шк., 1989. – 448 с.
6. **Требин М.** Армия и политика : территориальный анализ [Текст] / М. Требин // Регион : проблемы и перспективы. – 1999. – №5-6. – С. 8-15.
7. **Требин М. П.** Моделі взаємозв'язку армії та політики за поглядами А. Лукхема [Текст] / М. П. Требін // III наукова конференція молодих вчених Харківського військового університету (м. Харків, 12-13 листопада 2003 року). Тези доповідей. – Харків : ХВУ, 2003. – С.16.
8. **Требін М. П.** Армія та суспільство : соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації [Текст] : Монографія / М. П. Требін. – Х. : Видавничий Дім „ІНЖЕК”, 2004. – 404 с.
9. **Утченко С. Л.** Юлий Цезарь [Текст] / С. Л. Утченко. – М. : Мысль, 1976. – 365 с.
10. **Юнг К. Г.** Избранное [Текст] / К. Г. Юнг, пер. с нем. – Мн. : ООО „Попурри”, 1998. – 448 с.
11. **Abrahamsson B.** Military Professionalization and Political Power [Text] / B. Abrahamsson. – Beverly Hills : Sage Publications Ltd, 1972. – 184 p.

12. *Armed Forces and Society. Sociological Essays* [Text] / edited by Jacques van Doorn. – Paris : Mouton. The Hague, 1968. – 386 p.
13. *Changing Patterns of Military Politics* [Text] / edited by Samuel P. Huntington. – N.Y. : Free Press of Glencoe, 1962. – 272 p.
14. **Elliott-Bateman M.** *Defeat in the East : the Mark of Mao Tse Tung on War* [Text] / M. Elliott-Bateman. – L. : Macmillan Press Ltd, 1967. – 280 p.
15. **Fainsod M.** *How Russia is Ruled* [Text] / M. Fainsod. – Revised edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1965. – 386 p.
16. **Farcau B. W.** *The Transition to Democracy in Latin America : The Role of the Military* [Text] / B.W. Farcau. – Westport : Praeger Publishers, 1996. – 200 p.
17. **Gittings J.** *The Role of the Chinese Army* [Text] / J. Gittings. – L. : Sidgwick & Jackson, 1967. – 286 p.
18. **Huntington S. P.** *Civilian Control of the Military : A Theoretical Statement* [Text] / S.P. Huntington // H. Eulau H. et al. *Political Behaviour*. – N.Y. : Free Press, 1956. – P. 67-84.
19. **Ionescu G.** *The Politics of the European Communist States* [Text] / G. Ionescu. – L. : Macmillan, 1967. – 376 p.
20. **Janowitz M.** *The Professional Soldier. A Social and Political Portrait* [Text] / M. Janowitz. – Glencoe, Ill. : Free Press, 1960. – 464 p.
21. **Lasswell H.** *The Garrison State and Specialist on Violence* [Text] / H. Lasswell // *The American Journal of Sociology*. – 1941. – Vol. XLVI. – January. – P.455-468.
22. **Lissak M.** *Military Roles in Modernization : Civil-Military Relations in Thailand and Burma* [Text] / M. Lissak. – Beverly Hills, Calif. : Sage Publications, 1976. – 255 p.
23. **Luckham A. R.** *The Nigerian Military : Disintegration or Integration?* [Text] / A.R. Luckham // *Nigerian Politics and Military Rule : Prelude to the Civil War* / Ed. S.K. Panter-Brick. – L. : Athlone Press, 1970. – P.64-84.
24. **Luckham A. R.** *A Comparative Typology of Civil-Military Relations* [Text] / A.R. Luckham // *Government and Opposition*. – 1971. – Vol.6, No.2. – P.5-35.
25. **Mazrui A. A.** *Violence and Thought* [Text] / A.A. Mazrui. – L. : Cass, 1969. – 358 p.
26. **Perlmutter A.** *Military and Politics in Israel* [Text] / A. Perlmutter. – L. : Collier Macmillan, 1969. – 246 p.
27. **Vatikiotis P. J.** *Politics and the Military in Jordan : A Study of tin Arab Legion 1921 – 1957* [Text] / P.J. Vatikiotis. – L. : Harvester Wheatsheaf, 1967. – 456 p.
28. **Walpin M.** *Militarism and Social Revolution in the Third World* [Text] / M. Walpin. – N.Y. : Routledge, 1981. – 452 p.